

CORNELIS SCHELLINGER

de burger-vrijheer

**Lezing, gehouden door mej. A. W. v. d. Bunt te Zeist in de
openbare vergadering der „Van de Poll-Stichting”,
in hotel „Hermitage”, te Zeist op 26 april 1956**

Verkoop van de heerlijkheid Zeist

De 18e december 1745 was een belangrijke dag voor de Hoge Heerlijkheid Zeist, al werd over haar lot niet in het dorp zelf beslist, maar in de stad Utrecht. Hier, vermoedelijk ten kantore van notaris Maurits Overvest, hadden zich verzameld de heren Hendrik Houtkamp, drost en schout van Zeist en Driebergen en schout van Den Breul, mr. Johan Godard van Oudenaller, schout van Stoetwegen en Jan van Dam, schout van Cattenbroeck en tevens secretaris van de Hoge Heerlijkheid. Verder waren aanwezig, en waarschijnlijk niet zeer op hun gemak, twee schepenen van Zeist, twee van Driebergen, twee van Stoetwegen, twee van Cattenbroeck en twee van Den Breul. In hun tegenwoordigheid, of liever voor hen: „voor ons in den Gerechte”, zou de plechtige overdracht plaats vinden van de vier maanden vroeger, nl. 29 augustus 1745, verkochte Hoge en Vrije Heerlijkheid met bijna alle bezittingen. De „notabelen” konden tevens afscheid nemen van huncheidende heer en kennis maken met de nieuwe. Ernstig luisterden ze naar de opsomming van alles wat overgedragen werd: De hoge en lage Jurisdictie van Zeist en Driebergen „met de gehuchten daaronder ressorterende” en alle rechten hieraan verbonden, het Slot met zijn tuinen en bossen, de grondheerlijkheid van de Zeister straat met de daaraan gelegen 28 huizen.... Enfin, het was een lange rij — alles wat Willem Adriaan van Nassau, zeventig jaar vroeger, zo naarstig bijeen gezameld had, alle boerderijen, akkers, bossen, werden

hier door zijn kleinzoon verkocht. Alleen Blikkenburg behield de graaf van Nassau voorlopig.

Zware hypotheek

Deze kleinzoon, ook Willem Adriaan, was 4 maart 1742 zijn vader, Lodewijk Adriaan van Nassau opgevolgd, de enige vrijheer, die in de kerk van Zeist begraven is. Door zijn moeder was Willem Adriaan jr. ook heer van Bergen in N.-Holland en het is zeer onwaarschijnlijk dat hij zich dikwijls in Zeist vertoond heeft. Vermoedelijk heeft hij, zodra hij van de stand van zaken op de hoogte was, het plan opgevat de heerlijkheid te verkopen — de verkoopcondities werden in aug. 1743 opgesteld — Waarom? Dat behoeven de Schouten en Schepenen zich deze 18e december niet meer af te vragen, Als ze het nog niet weten, horen ze het nu voorlezen: de bezitting is belast met f 77.200,—, voor die tijd een enorm bedrag. (We moeten alle bedragen wel met 10 vermenigvuldigen om ongeveer aan onze geldswaarde te komen.) Alles geleend van particulieren.

De Amsterdamse ijzerhandelaar

Wat niet in de acte van overdracht vermeld stond en wat de schouten en schepenen dus niet te weten kwamen, was het bedrag waarvoor Cornelis Schellinger eigenaar geworden was. Wij zijn beter op de hoogte — voor ruim anderhalve ton, f 157.000,— had de Amsterdamse ijzerhandelaar de heerlijkheid gekocht.

In de plaats van Willem Adriaan, des Heilige Rooms Rijks Graaf van Nassau, kwam dus nu de Amsterdamse ijzerhandelaar Cornelis Schellinger, over wie waarschijnlijk al vreemde ge-

ruchten de ronde deden in Zeist. „De Amsterdamse ijzerhandelaar” — zo gezegd roept het gedachten op aan een parvenu en zo is Schellinger ook werkelijk dikwijls voorgesteld. Als de rijk geworden koopman, die zijn arbeidzaam leven wil bekronen door de aankoop van een heerlijkheid, die hem tevens een mooie titel verschaft.

Maar zo is het niet. In de eerste plaats viel er nog niet veel te bekronen, want de nieuwe heer van Zeist was 34 jaar, zijn vrouw 28 en alle drie hun kinderen zijn in Zeist geboren. Zijn groot vermogen zal Cornelis verder wel niet zwoegend verzameld hebben, maar simpelweg geërfd. Hij had een ijzerhandel, die hij in 1746 van de hand deed, dat is zeker, maar graaf Zinzendorf schrijft later eens dat Schellinger in zijn Amsterdamse tijd, „rentenier” was, wat niet de indruk wekt dat de graaf bij zijn bezoeken aan Amsterdam erg onder de indruk was gekomen van het gejaagde koopmansleven van de jonge Schellinger.

Cornelis Schellinger was 21 augustus 1711 geboren, als zoon van Rutger Schellinger en Maria van Laer. Zijn „Lebenslauf”, bewaard in het archief van de Broedergemeente, die na zijn dood door een vreemde is opgesteld, vertelt niets van zijn jeugd, zodat we niet weten welke opleiding hij heeft gehad, of hij al of niet gestudeerd heeft. In elk geval behoorden zijn ouders tot de Doopsgezinde Gemeente „Lam en Toren”, waar dan ook de geboorteschrijving van Cornelis is te vinden. Verder is over hem in het gemeente-archief van Amsterdam ook niet veel te ontdekken.

Hij werd 27 sept. 1735 in het poorterboek ingeschreven en 27 juni 1736 in ondertrouw opgenomen met Sofia Centen. Hij woont dan in de Haringpikkerij, zijn ouders zijn overleden en Sofia, ook ouderloos, woont op de Herengracht. Verder komt het echtpaar voor in het Kohier van de personele quotisatie van Amsterdam van 1742. Ze bewoonden toen een huis dat een huurwaarde had van f 1000,— per jaar — tegenwoordig Singel 100.

De familie Schellinger behoorde tot het Amsterdamse patriciaat, tot die geslachten, waaruit de leden van de Vroedschap werden benoemd. En zitting in de Vroedschap kon betekenen opklimmen tot het hoogste, wat 'n Nederlander kon bereiken: 't burgemeesterschap van Amsterdam. Dat de keuze uit leden van steeds weer dezelfde families de kans niet verhoogde dat ook de meest geschikt aan het roer kwamen, werd in de 18e eeuw overtuigend bewezen. Wel moesten de gelukkigen, die deze kans in hun wieg vonden, aan nog een voorwaarde voldoende, ze moesten lid zijn van de Hervormde Kerk. En dit sloot de deur voor Cornelis Schellinger die Doopsgezind was.

Maar tot de schepenen van Amsterdam behoorde in 1745 wel mr. Elias Schellinger, die wel aan de kerkelijke eis voldeed en wiens zuster Cornelia de tweede vrouw werd van Pieter Steyn, raadpensionaris van Holland.

In deze kringen is het heel gewoon een ambachtsheerlijkheid te kopen, maar wel uitzonderlijk is dat Cornelis zo hoog (en duur) mikte, door de blik te slaan op een hoge heerlijkheid. Mogelijk hebben hij en zijn broer Jacob eerst besprekingen in Kleef ge-

voerd, die uiteraard mislukt zijn. In normale omstandigheden zou de Amsterdamse koopman stellig niet zo ver zijn gegaan, maar de omstandigheden waren niet normaal. Jacob en Cornelis Schellinger waren in aanraking gekomen met een man, die hun leven een andere richting zou geven. Die man was graaf Zinzendorf.

De Broederuniteit

In het jaar 1722 had zich op de bezittingen van Nicolaas Lodewijk, graaf von Zinzendorf, in Saksen een kolonie vluchtelingen uit Bohemen neergelaten, die behoorden tot de oude Broederuniteit, de Kerk die haar bestaan op kan voeren tot de tijd van Johannes Huss, de in 1415 te Constanz als ketter verbrande Boheemse priester. Werkelijk gesticht was deze gemeente in 1457. Waaruit volgt dat ze in 1957 een uniek jubileum hoopt te vieren.

Drie eeuwen lang hadden deze mensen niet veel anders gekend dan vervolgingen onder het bewind van de Habsburgers, ook de nederzetting in Saksen, die de naam kreeg van Herrnhut, was het gevolg van een uitloper van deze vervolgingen. Van Herrnhut verspreidde zich, onder leiding van graaf Zinzendorf een beweging over Europa en heel spoedig ver buiten ons werelddeel. Deze beweging was door de graaf eigenlijk niet bedoeld als een nieuwe kerk, maar als een opleving in de bestaande kerkgenootschappen. Maar in de praktijk werd het tenslotte toch een afzonderlijk kerkgenootschap, de „Broederuniteit” of „Moravische Broeders”, in de wandeling de „Herrnhutters”.

Cornelis Schellinger bezat één

vijf jaar oudere, reeds genoemde broer, Jacob. Deze was getrouwd met Magdalena Beuning, die tot de kring van rijke Amsterdammers behoorde, met wie Zinzendorf kennis maakte, bij zijn bezoeken aan ons land. Voor verdere bijzonderheden kan ik U het beste verwijzen naar de dissertatie van dr. W. Lutjeharms „Het philadelphisch-oecumenisch streven der Herrnhutters in de Nederlanden in de 18e eeuw”.

Nederzetting IJselstein

In de relaties van Zinzendorf met Amsterdam was tot nu toe Jacob Schellinger meer op de voorgrond getreden dan Cornelis. De eerste „kolonie” van de Broeders in Nederland was in 1745 eigenlijk al mislukt. Dank zij de sympathie van prinses Marie Louise van Oranje (Marijke-meu) had Zinzendorf de kans gekregen een nederzetting te stichten in IJselstein, dat tot het bezit van de Oranjes behoorde. Het was vooral Jacob Schellinger, die deze poging financierde, hij kocht de grond, waarop in de jaren 1737 en '38 het huis verrees en dekte daarna de verliezen. Hij was het ook die de nederzetting een naam gaf: 's Herendijk — De bedoeling was dat dit huis zou fungeren als „posthuis” voor de heen en weer trekkende zendelingen, maar tegelijk was het school en conferentieoord. Dat het geen succes werd, was grotendeels het gevolg van de antipathie van de bevolking tegen de vreemdelingen en de verkoelde gevoelens van de prinses. Doorslaggevend werd tenslotte het feit dat het volkomen onmogelijk was in IJselstein een eigen begraafplaats te verkrijgen. Het bleek wel dat, wilden de Broe-

ders zich volkomen kunnen uitleven, dit alleen mogelijk zou zijn, als de heer van hun woonplaats één der hunnen was.

Naar Zeist.

In plaats van Jacob, trad nu Cornelis voor het voetlicht — en dit waren de ongewone omstandigheden die hem naar Zeist dreeven. Naar alle waarschijnlijkheid stelde hij zich de zaak ongeveer zó voor: als vrijheer van Zeist zou hij het ideaal van elke Amsterdamse patriciër verbinden met zijn liefde voor de Broedergemeente. Op zijn grond, onder zijn bescherming, zou een kolonie ontstaan — hij zou geen mens geweest zijn, als hij zich zelf daarbij niet de rol van weldoener en „vader” toebedacht had.

Natuurlijk zou er ook in Zeist gestreden moeten worden: in de Republiek heerste wel gewetensvrijheid, maar, ook in de 18e eeuw, toch geen volledige godsdienstvrijheid. Althans niet op papier, in de praktijk kochten de Katholieken zich dit recht en gingen de Protestantse dissenters gewoon hun gang. Maar dit was iets geheel nieuws — Schellinger zag zich al omringd door dankbare onderdanen en „kinderen”. Maar voor graaf Zinzendorf lagen de zaken natuurlijk anders. Vanzelfsprekend was hij blij met deze oplossing, maar hij bezag het plan in groter verband. Een Nederlandse nederzetting, vrij en ongehinderd, gefinancierd, voorlopig althans, door de rijke Amsterdammers — hier bleef voor Schellingers dromen niet veel plaats over, daarvoor was de horizon van de geniale leider te wijd. Aan de andere kant hadden de „gewone” Zeistenaren ook hun rechten en was er, om de plan-

nen te kunnen verwerkelijken heel veel geld nodig.

Het was dus niet de nieuwe vrijheer, die de dorpingen het eerst zagen verschijnen, maar een afgezant van de graaf, van de gemeente, broeder Friedrich Wenzel Neisser, de „oekonomus” voor Holland. Hij kwam in de eerste maanden van 1746 opdagen om het Slot in orde te brengen voor een synode. Daarmee zou de nieuwe nederzetting worden ingewijd. In april arriveerden Cornelis en Sofia Schellinger zelf, maar vóór ze kennis konden maken met hun nieuwe onderdanen, reed de ene koets na de andere voor en trokken er nog meer voetgangers door de lanen.

Ook graaf en gravin Zinzendorf logeerden op het Slot en secretaris Jan van Dam kreeg de huwelijksinschrijving te noteren van Johannes de Watteville en Benigna gravin von Zinzendorf, de oudste dochter van de graaf. Hun huwelijk werd op het Slot kerkelijk voltrokken, maar moest als alle huwelijken, die niet in de Hervormde Kerk gesloten werden, eerst voor schepenen voltrokken worden. Een kerkelijk huwelijk, alles behalve in het geheim gevierd, godsdienstoefeningen, een synode, openlijk in de orangerie van het Slot — de Staten van Utrecht waren tolerant, het moet gezegd. De Zeister predikant, ds. Elsnerus, zei het ook, maar op een enigszins andere toon.

Enfin — na een paar weken verdwenen de gasten en de bevolking kon constateren dat hun nieuwe heer van plan scheen zich blijvend in Zeist te vestigen. Maar hij woonde niet bepaald alleen met zijn gezin op het Slot. Vogels van diverse pluimage hielden er tijdelijk of vrijwel per-

manent verblijf: adellijke Duitsers, arme handwerkslieden, rijke Amsterdammers, het was een zeer gemengd gezelschap. Verschillende Amsterdamse kooplieden deden hun zaken van de hand en maakten plannen zich voorgoed in Zeist te vestigen. Zo Jacob Schellinger en zijn zwager de schatrijke Matthijs Beuning, die het huis bouwde op wat nu het Broederplein is, dat tegenwoordig als Zendingskantoor gebruikt wordt. Aan de overzijde van de laan verrees de woning van Cornelis van Laer, een zeer sympathieke figuur, vriend en raadsman van alle eenvoudige broeders. Verder behoorden tot deze groep van allen aan elkaar verwante Amsterdammers o.a. nog Pieter en Jan Verbeek en Cornelia Beuning. De rest van de gemeente, afgezien van nog enige Nederlanders, bestond grotendeels uit „displaced persons”, ontheemden uit vrijwel alle landen van Europa. Zo kwamen 8 mei 1747 de ongehuwde broeders uit IJselstein opdagen en het woningprobleem werd urgent, tenslotte was het hele plan opgezet met het doel de gemeente hier een woonplaats te verschaffen.

Problemen.

Dat het allemaal niet mee zou vallen begon Schellinger te begripen, had hij tijdens de synode van '45 al begrepen. Onder invloed van de aanwezigheid van Zinzendorf, in de ban van diens machtige persoonlijkheid, tekende hij een contract, dat een oplossing scheen te beloven, maar de zaak tenslotte alleen ingewikkelder maakte. De graaf leende van Van Laer f 50.000 en stak deze in de bezitting, waarvoor hij, of liever de gemeente verschil-

lende rechten kreeg. Typisch is dat Cornelis Schellinger uitdrukkelijk voor zichzelf de titel „heer van Zeist” met de aanspreektitel van „mijnheer” ook in de gemeente voor zich opeiste. Inplaats van het gebruikelijke „broeder” dus. Overigens waren de gemeentelieden niet onderworpen aan de jurisdictie van het gerecht, een bepaling die natuurlijk niet kon gelden tegenover de overheid.

In de loop van 1746 loste Schellinger de schulden af, die hij overgenomen had en in november van dat jaar kocht hij ook het laatste wat de graaf van Nassau nog behouden had: Blikkenburg. De ridderhofstad was niet meer dan een doodgewone boerderij, maar bleef erkend als een riddermatige huizinge, waaraan bijv. jachtrecht verbonden was, een recht, dat Schellinger niet mocht uitoefenen. Dat was nog altijd gereserveerd voor de adel.

Gemeentecrediet.

In 1749 werd er een oplossing gevonden voor het woningprobleem. Een heel bijzondere! Voor de eenvoudige gemeentelieden was het vanzelfsprekend dat hun rijke broeders de bouw van de koorhuizen zouden betalen. Zo richtten men het „gemeentecrediet” op: 6 maart 1749 verklaarden 19 gemeentelieden dat ze bereid waren samen een half miljoen bij elkaar te brengen om „een nieuwe plaats voor ons op te bouwen”. Deze onderneming zou niet „als van deezen of geenen, maar als van ons allen aan te merken zijn”. Maar... het was, vlak na de vrede van Aken, „nadeelig en schadelijk” effecten te verkopen, ze zouden het geld dus moeten opnemen, de rente moest natuurlijk door de gemeente betaald

worden. Ze zouden „één voor allen en allen voor één staan” en het beheer werd opgedragen aan zes voorstanders, onder wie natuurlijk de heer van Zeist.

De burenen van de heer van Zeist.

Terwijl de huizen verrezzen, begon de lucht te betrekken, in de gemeente begonnen financiële moeilijkheden de kop op te steken en ook in de andere helft van de heerlijkheid speelde zich in deze jaren zo het één en ander af. In veel opzichten was het een interessante tijd: vol nieuwe denkbeelden. Waarschijnlijk hebben Cornelis en Sofia Schellinger niet veel contact gehad met hun burenen, maar in de omgeving van Zeist woonden belangwekkende mensen. Kersbergen behoorde aan Florentine Wilhelmina Borre van Amerongen, die getrouwd was met Arend baron Sloet, heer van Warmelo, een Overijsels edelman. Kersbergen zal dus wel dikwijls onbewoond zijn geweest. Maar Cattenbroeck was sinds 1740 het eigendom van mr. Johan Pesters, een zeer bekende persoonlijkheid in het Utrecht van die dagen.

Nog meer op de voorgrond trad zijn broer Nicolaas Pesters, die Wulperhorst bezat. Nicolaas was officier geweest en wordt door tijdgenoten meestal aangeduid als „de overste” of als „Klaas Pesters”. Beide heren waren trouwe aanhangers van het Oranjehuis en hadden enorme invloed op de gang van zaken in het Sticht. Daar ze niet bepaald onbaatzuchtig waren (wat meer voorkwam) mochten ze zich ook niet bepaald in een buitengewone populariteit verheugen. Heer van Stoetwegen was mr Ferdinand Wittewaal, burgemeester van Utrecht. Catten-

broeck en Stoetwegen vielen wel onder de *hoge* heerlijkheid, maar bezaten eigen ambachtsheerlijkheid, zodat er schouten en schepenen van beide „gehuchten” bestonden. Schout van Cattenbroeck was in 1745. Jan van Dam, de secretaris van de hoge heerlijkheid Zeist en Driebergen, die verder nog de ambten van koster en voorlezer vervulde. Beter gezegd liet vervullen, zijn zoon nam ze voor hem waar. De heer van Dam mocht zich blijkbaar nogal in de gunst van de heer van Zeist verheugen, althans bij de verkoop van de heerlijkheid in 1768 wordt bedongen dat de secretaris zijn ambt levenslang moet behouden. De verhouding met de drost Hendrik Houtkamp was minder idyllisch, ook hier schijnen de moeilijkheden een financiële kant gehad te hebben. De ambtenaren ontvingen een deel van de boeten en van de opbrengst van gezegeelde stukken — zij hadden dus stellig geen reden tot klagen over de nieuwe nederzetting. Tot dan toe was het niet druk geweest op het gerechtshuis — wat huurcontracten, een enkel testament. Maar nu steeg de stapel paperassen opeens enorm. Niet alleen was 't aantal inwoners ongeveer verdubbeld, maar deze mensen hadden telkens volmachten nodig, kochten en verkochten, maakten veel meer testaments en huwelijksvoorwaarden — het inkomen van Jan van Dam werd stellig meer dan verdubbeld en hij ontmoette mensen, waarvan hij nooit gedroomd had.

De rechterlijk macht.

Dan waren er de schepenen, gewoonlijk jaren aanéén dezelfde mensen, zoals de bakker Bastiaan

v. Maurik en de „kastelein” Maas v. Kreel. Het viel natuurlijk niet mee in de kleine gemeenschap geschikte personen te vinden. Bij de overdracht van 1745 blijkt één van de twee schepenen van Cattenbroeck niet te kunnen schrijven en zijn collega uit Driebergen, Cornelis Hendriksz, zag alleen kans een moeizame C H te tekenen.

En deze eenvoudige mensen moesten oordelen over leven en dood. Want de galg was werkelijk niet alleen een symbool en het vonnis werd, in naam van de heer, geveld door drost en gerichtslieden. Juist in de eerste jaren van Schellingers bestuur werd de doodstraf verschillende malen uitgesproken.

De 18e eeuw is de tijd van het rationalisme en van de sentimentaliteit. In de omgeving van de heer van Zeist vond de eerste stroming geen vruchtbare bodem, maar was het gevoelsleven wel sterk ontwikkeld. Hoe is het dan mogelijk, vragen we ons af, dat de straffen dikwijls nog zo barbaars aandoen? Het lijkt zo in tegenpraak met beide stromingen.

In 1749 werd bijv. een jongen van 20 jaar ter dood veroordeeld wegens diefstal van paarden en schapen — een paar jaar later werden zelfs een paar jongens, kinderen, van 18 en 16 jaar opgehangen. Als enige concessie gebeurt dit niet in het publiek en zelfs tegen deze ongekeende zachtheid verzet zich de drost, die toch wel een ontwikkeld man zal geweest zijn. Trouwens, het vonnis van schepenen viel gewoonlijk iets lichter uit dan de eis van de drost, maar dat is natuurlijk normaal. Voor ze het vonnis uitspraken, zonden schepenen de secretaris naar Utrecht om raad

te vragen bij een jurist en die raad werd altijd nauwkeurig opgevolgd.

Toch lijkt het vreemd — maar prof. de Monté verLoren heeft me er op attent gemaakt — dat deze strenge straffen waarschijnlijk in verband stonden met een soort bendewezen, dat in deze tijd welig tierde en waarvan de „Bokkenrijders” in Limburg de meest bekende voorbeelden zijn. De jongen van 20 jaar had inderdaad „gewerkt” in combinatie met „zeer fameuze dieven en vagebonden” en werd opgehangen, „ten afschrik en exempel”.

Een goed heer.

Het waren twee verschillende werelden waarin Cornelis Schellinger leefde en er bestonden weinig verbindingen. Aan de ene kant de eenvoudige dorpelingen, die wantrouwend stonden tegenover hun heer met zijn „vreemde” opvattingen. Deze gevoelens werden stellig tot op zekere hoogte ook gedeeld door de ambtenaren. En toch wilde Schellinger kennelijk graag een goed heer zijn. Een aantekening in de gerechtsrol geeft hiervan een aardig beeld. Bij graafwerk in de Zeister straat was een „rood aarden kannetie” gevonden, gevuld met gouden en zilveren munten, maar de vindsters hadden hun vondst niet gemeld en de buit verdeeld. Natuurlijk lekte het toch uit en, geschrokken, kwamen nu de schatgravers opdagen en deponeerden het geld en de dingen, die ze er al voor gekocht hadden in het gerechtshuis. Zowel in Zeist als Driebergen werd gepubliceerd dat rechthebbenden zich konden melden. Maar niemand verscheen en nu verklaarde Cornelis Schellinger, 31 maart

1751, dat kannetje met inhoud hem toekwam als eigenaar van de grond. Het gerecht erkende deze aanspraak „mits Z.Ed. de gemaakte kosten vergoedde”, zijnde f 85-8. De heer van Zeist ging hiermee accoord en verklaarde toen „niets daarvan te willen profiteren, maar die ten nutte en tot welzijn van deze dorpe te zullen employeeren”. Hij wilde er mee betalen „de 13 straatlantaarens met derzelve paalen en wat het stellen van dezelve heeft gekost. Hebbende Zijn WelEd. het daaraan te kort komende uit zijn privé beurse gesuppleert”.

Het tragische voor Schellinger was dat hij in de gemeenschap waartoe hij behoorde en waarvoor hij veel moeilijkheden verdroeg, toch ook niet helemaal de plaats innam, die hij zich had toegedacht. Hij speelde niet de rol van vader en beschermer, meer die van gastheer van de eigenlijke leiders van de gemeente.

Alle moeilijkheden spitsten zich toe tussen 1750 en 1760.

Financiële moeilijkheden.

In de gemeente namen de financiële problemen schrikwekkende vormen aan. Het geld dat door de deelnemers aan het gemeentekrediet in de bouw van het broeder-, zuster- en weduwenhuis gestoken was, hadden ze grotendeels moeten opnemen. Maar van rente betalen door de gemeente kwam niet veel terecht. Waar zouden de eenvoudige handwerkslieden het geld vandaan hebben moeten halen? Bovendien lag dit alles ver buiten hun gezichtskring en eerlijkheidshalve moet gezegd worden, dat het beheer gedeeltelijk in handen was van mensen, die de Amsterdamse kooplieden zeker nooit in hun particuliere zaken

zouden hebben gebruikt. Goede, eerlijke, idealistische mensen, maar die niet met geld konden omgaan. Bovendien was ook de Broederuniteit in zijn geheel in ernstige moeilijkheden geraakt. Zinzendorf, die zijn persoonlijke bezittingen volkomen in de waagschaal had gesteld, was zo langzamerhand zo onder de schulden geraakt, dat hij met gijzeling werd bedreigd en in Engeland leefde bij de gratie van een Londense bankier.

Jacob Schellinger, van wie we verder niet veel meer merken, was nog altijd eigenaar van het nu geheel verlaten 's-Herendijk, natuurlijk een geweldige schadepost.

Matthijs Beuning was zo in de knoop geraakt, dat hij aan de rand van een bankroet zweefde. In zijn wanhoop ging hij zo ver Zinzendorf aan te klagen bij het gerecht in Dresden. Het werd hem, zelfs door zijn vrouw „Caatje”, zeer kwalijk genomen en het was natuurlijk ook niet helemaal fair, want tenslotte was het niet Zinzendorf, maar de gemeente, die in de knoei geraakt was. Maar de man was natuurlijk wanhopig en dat zullen de andere Amsterdammers in Zeist ook wel geweest zijn. De eerste driejarige periode van het gemeentekrediet liep maart 1752 af en een paar weken voor die datum werd Jan van Dam in naam van Schellinger en vier anderen naar de secretaris van het krediet, Pieter Verbeek, gezonden om de deelname op te zeggen. Van Dam tekent aan dat Pieter Verbeek geantwoord had: „ik hoor en ik zie”!

Voor Cornelis Schellinger was het allemaal nog moeilijker dan voor de anderen. De heerlijkheid was zijn eigendom, maar de ge-

meente had ook een vinger in de pap. Als hij genoodzaakt zou worden de bezittingen te verkopen, was ook het geld van het gemeentekrediet reddeloos verloren, want uiteraard zou geen enkele andere eigenaar de nederzetting op zijn grond dulden.

En de rest van de gemeente begreep dit niet en kon het ook niet begrijpen, gewend als ze waren met stuivers te rekenen. Die zagen alleen een groepje broeders en zusters, die zich een beetje terug trokken. Het was in deze tijd dat Zinzendorf en Schellinger bij een bezoek van de graaf het contract van '46 verscheurden. Nu waren ze allebei weer vrij, maar hoe was nu de verhouding? Daar kwam nog bij dat de Duitse rijksgraaf de Hollandse kooplieden eigenlijk niet begreep. Graaf von Zinzendorf was groot, geniaal, bewonderenswaardig, maar voor de volkomen andere verhoudingen, die er in de Republiek heersten, had hij geen oog. Voor hem was Schellinger alleen een boven zijn stand uitgegroeide en daardoor lastig geworden, koopman. Dr. Lutjeharms vermeldt in zijn proefschrift een concept-brief van Zinzendorf, die hij in Herrnhut gevonden heeft, waarin de graaf schrijft: „Herr Cornelius ward... aus einem wohlhabenden und geehrten Rentenier ein inconvenabler Baron”!

Ook in de andere helft van de heerlijkheid groeiden de problemen — en wel met de drost, Hendrik Houtkamp. In het begin van 1754 liet Schellinger een volmacht voor een procureur registreren, om hem te dienen in zijn proces tegen de gewezen drost. Houtkamp is, naar het schijnt voorlopig geschorst en aangeklaagd bij het Hof van Utrecht, het „gewe-

zen” is van zeer recente datum: één dag vroeger had Jan van Dam voor het eerst getekend als „administrerend schout”.

Andere schout.

In de rollen van het Hof is wel iets te vinden over het proces, maar niet zo veel dat duidelijk wordt, waarover het precies ging. Het betrof in elk geval een aanklacht van de vrijheer tegen Houtkamp „mitsgaders de resp. geërfden en ingezetenen van Zeyst en Driebergen... indien zij hun partijen zouden willen stellen”. Zo'n vaart liep het nu niet, het geval had in elk geval ook een financiële achtergrond en Schellinger won het proces. Het ontslag bleef gehandhaafd en Houtkamp werd als drost opgevolgd door mr Anthony van Goudoever en als schout door Jan Graafman, een lid van de Broedergemeente. De tolerantie was al zo ver gevorderd dat Schellinger kon afwijken van de nog altijd geldende Statenverordening, die bepaalde dat alle schouten, schepenen en secretarissen van „de Gereformeerde religie” moesten zijn.

Hoe los de verhoudingen waren, blijkt hieruit dat er 15 jaar later geen instructie voor de schout blijkt te bestaan, alleen een soort pachtcontract. Graafman was, evenals de vrijheer, een Doopsgezind Amsterdams koopman, die in 1747 zijn zaken van de hand gedaan had en sedert die tijd meestal in het Slot gewoond had. Zijn benoeming bracht mee dat hij een ambtswoning moest betrekken en er was juist iets heel geschikts vrij. Hij kreeg de kans een huis in het dorp te kopen: „het herenhuis met stallen, koetshuis, tuin en tuinmans-

woning, vijver en sterrebos, gelegen aan de noordzij van de kerk van Zeist". Hij tekende 9 juni 1754 voor het eerst als schout.

Sanering.

De wolken begonnen geleidelijk aan wat op te trekken, in '53 was het gemeentekrediet vervangen door een onderhandse akte, de deelnemers lieten dit gerechtelijk vastleggen en verklaarden geen nieuwe schulden te willen maken. De financiën werden in alle regionen langzaam aan gesaneerd, maar het duurde tot plm. 1760 voor de rust helemaal was weer-gekeerd. De schrijver van Cornelis' „Lebenslauf" slaat dan ook de periode tussen 1749 en 1760 eenvoudig over. In 1760 wordt het krediet definitief ontbonden, de schulden waren afgelost, het was nu zover dat de gelden voor de koorhuizen en nog enkele gebouwen door de deelnemers zelf voorgeschoten waren. Alles werd nu overgedragen aan de gemeente.

Maar de schrik zat er in, de angst voor een eventuele verkoop van de heerlijkheid, die alles op losse schroeven zou zetten. Weliswaar werden juist in deze jaren de drie kinderen van Cornelis en Sofia geboren: Maria in 1749, Sofia in 1751 en Cornelis in 1754, zodat met een „erfopvolging" mocht worden gerekend — maar toch, zekerheid had men niet.

Om althans aan één bezwaar tegemoet te komen liet Schellinger 26 juni 1759 weer eens een akte registreren, waarschijnlijk in overleg met Zinzendorf, die dat jaar (zijn laatste) op 's Herendijk doorbracht, dat nog altijd eigendom van Jacob Schellinger was: „Wij Cornelis Schellinger, vrijheer van Zeist en Driebergen doen kond...." Hij gaf in eeu-

wigdurende erfpacht aan „de oude Evangelische Kerk, Unitas Fratrum" 4 percelen land „leggende voor onze Huyse van Zeyst". De nieuwe pleinen dus, het terrein achter het Broederplein en het kerkhof. Als voorwaarde werd gesteld dat het kerkhof dit altijd moest blijven.

De bewoners van de pleinen mochten vier bruggen laten maken en zouden altijd recht hebben gebruik te maken van de „Middellaan". De pacht bedroeg f 300,— per jaar voor de eerstgenoemde 3 percelen, voor de begraafplaats behoefde niet betaald te worden.

In 1761 vierden Cornelis en Sofia hun zilveren bruiloft o.a. met een liefdemaal — tegelijkertijd kwam de volledige en officiële verzoening tot stand, in 1764 bezochten de heer en vrouwe van Zeist de synode te Mariënborn.

Verkoop van Slot en gronden.

Maar de onzekerheid ten aanzien van de toekomst bleef. De gemeente voelde dat ze pas dan volkomen veilig zou zijn, als ze zelf eigenares was van de heerlijkheid en Schellinger had genoeg desillusies doorgemaakt, om niet meer te dromen van een vaderlijke leiding. In 1767 vond men de oplossing: Cornelis zou de heerlijkheid verkopen aan iemand, die er officieel mee beleend kon worden, maar die feitelijk niet meer was dan vertegenwoordiger van de gemeente. Die iemand werd gevonden in Maria Agnes von Zinzendorf, 'n dochter van de stichter. Zij accepteerde de rol, die haar vader in 1745 aan Schellinger had toebedacht, maar die deze niet had willen of kunnen aanvaarden. De koop werd 1 april 1767 gesloten, maar pas 23 oct.

1768 vond de overdracht plaats.

Driebergen uitgezonderd, werden dezelfde rechten en bezittingen verkocht als in '45, plus nog enkele aanwinsten. Het dorp had uitbreiding ondergaan, behalve de bekende 28 huizen, was in de laatste 22 jaar verzezen „het blok nieuw aangebouwde huizen ter wederzijden van de slagerij en het huis, bewoond door Gerrit Enkelaer”. Verder blijkt ook het huis dat Graafman zich aangeschaft had, eigenlijk eigendom van de vrijheer te zijn.

Dus alleen Zeist werd verkocht, Cornelis Schellinger kon de droom toch niet helemaal opgeven, hij bleef vrijheer van Driebergen en de Staten keurden 18 mei 1768 de scheiding goed, erkenden de grenzen en gaven beide heerlijkheden brieven van hoge en lage jurisdictie.

Het Slot moest hij natuurlijk verlaten, de heer van Driebergen vestigde zich temidden van de andere gemeenteleden. Voor f 20.000 kocht hij van de zoon van Matthijs Beuning het door diens vader gebouwde huis op het Broederplein, in elk geval de vorstelijkste woning die op de pleinen verzezen was. Tegelijkertijd kocht hij ook van mr van Nes, advocaat bij het Hof van Utrecht, „een heere- en boereplaats, genaamd de Groote en Kleyne Koppel” met heel wat landerijen.

Veranderingen.

Voor het dorp was de verandering stellig geen verbetering: de nieuwe vrouwe van Zeist woonde hier uiteraard vrijwel nooit. Twee korte bezoeken, dat was alles, één in mei 1767 en één een jaar later, toen ze waarschijnlijk op doorreis was naar Engeland, waar ze 2 juni 1768 trouwde met Moritz

Wilhelm burggraaf en graaf von und zu Dohna. Bij het laatste bezoek tekende de gravin voor een Utrechts notaris 'n volledige volmacht voor Johan George Wallis, die niet alleen als haar rentmeester zou optreden, maar ook in haar naam de „regeringsplichten” zou waarnemen, zoals het kiezen van de schepenen en het benoemen van de ambtenaren. Het drostambt was juist vacant en Graafman die het voorlopig zou waarnemen kreeg zelfs opdracht een nieuwe drost te zoeken. Schellinger moest het aanzien dat zijn Slot gedeeltelijk werd verhuurd en dat het onderhoud van de tuinen door Wallis en tuinman Thomson werd aanbesteed voor f 350. Hij had zich ook bij deze verkoop niet schrikel getoond. De hele koopsom bedroeg f 145000 waarvan f 20.000 bij de verkoop werd betaald, een tweede termijn, ook van f 20.000 op 1 juli, een derde van f 5000 1 januari 1768 en de rest — f 100.000 dus — mocht blijven staan tegen een rente van 3½ pct.

Een jaar later verscheen een zekere hofraad Döters ten tonele, die naar het schijnt burggraaf van Dohna en zijn vrouw rapport moest uitbrengen. Deze heer had heel wat klachten. Zo trokken bijv. schout en schepenen zich weinig aan van de heer Wallis en gingen hun eigen gang. Verder klopte het volgens de mening van Herr „Hofrath” niet dat bedongen was, dat zowel Graafman als van Dam in hun ambt moesten gehandhaafd worden. Het kwam wel meer voor in Holland, maar het was een „unbillige Gewohnheit”. Ook hierdoor werden de ambtenaren veel te onafhankelijk! Dan... de vergoeding van de schout! Graafman had tot 1765

f 275 per jaar betaald, toen was het verlaagd tot f 250. Nu was bepaald dat hij f 150 per jaar zou betalen — en al was wel „zu ermuthen” dat Schellinger de andere f 100 behield als vergoeding voor Driebergen —, dit was dan toch geen verhouding... de heer Döters kwam op een bedrag van f 208 — 7 st. — zoals u ziet rekende hij het „gründlich” uit!

Verdriet voor Schellinger.

Dit was in 1769, maar Cornelis Schellinger zal zich van de speldeprikken wel niet veel hebben aangetrokken; er had hem juist een veel zwaardere slag getroffen, Sofia was gestorven — 24 januari 1769 — pas 52 jaar oud. Haar „Lebenslauf” vermeldt nog minder dan die van haar echtgenoot, maar wekt wel de indruk dat ze zeer bemind was. Ze was lang ziek geweest, „een gezwel in de hals” noemt de schrijver haar kwaal, die het haar tenslotte onmogelijk maakte iets te eten. Vijf jaar later moet Cornelis Schellinger ook zijn enige zoon missen, zijn naamgenoot, die naar het schijnt aan t.b.c. stierf — 22 jaar. Nog bijna twee jaar leefde de heer van Driebergen met zijn twee dochters in het huis op het Broederplein. Veel van de oude vrienden waren al dood, ook zijn broer Jacob. Diens weduwe, Magdalena Beuning, had aanvallen van melancholie, later verklaart ze dat haar zwager haar „toeverzicht” was geweest.

Dood van Schellinger.

Ook de gezondheid van Cornelis

ging achteruit. Maanden lang was hij onder behandeling van broeder Rhörs, die in een akte chirurgijn genoemd wordt en van broeder Tralles, die de „heer doctor Tralles” heet. Maar helemaal vertrouwt de patiënt zich niet aan hen toe, in oktober 1777 vertelde hij br. Rhörs tenminste dat hij twee professoren had geraadpleegd, die waterzucht hadden geconstateerd.

Br. Rhörs gaf als zijn mening te kennen dat „de heren medici beter zouden doen, zich niet zo ferm te uiten, want het kon toch missen”.

Een paar maanden later stelde prof. Hahn (weer een ander) de diagnose: „asma hypocondrique”, het kon waterzucht worden als de zieke niet „medicineerde”.

Cornelis Schellinger kreeg benauwdheden, maar reed nog wel eens uit, gebruikte tussen alles door ook nog een middel dat hem was aanbevolen door een Amsterdams familielid, waarmee hij dus wel contact had. Maar de benauwdheden werden erger — eens zei hij tegen dr. Tralles dat hij „de Heer bad hem in zo'n benauwdheid niet te halen, want dat was zo erg dat hij nooit had geweten dat een mens zo veel kon uitstaan en nog leven”.

26 februari 1778 stierf onze burger-vrijheer, zijn simpele grafzerk is te vinden op de begraafplaats, die hij gratis afstond en hij verdient zeker wel een plaatsje in de herinnering van Zeist, omdat hij misschien geen groot, maar zeker een goed mens was.